

ALEKSANDER W. SOKOŁOWSKI

*Instytut Badawczy Leśnictwa
Zakład Lasów Naturalnych
17-230 Białowieża*

PRZYRODA PUSZCZY BIAŁOWIESKIEJ I JEJ OCHRONA

WIADOMOŚCI OGÓLNE

POWIERZCHNIA I POŁOŻENIE

Puszcza Białowieska stanowi zwarty kompleks leśny zajmujący powierzchnię około 1300 km². Ze wschodu na zachód rozciąga się na długości 55 km, a z północy na południe — 51 km (rys. 1.). Puszcza Białowieska leży na pograniczu Europy Zachodniej i Europy Wschodniej. W podziale Europy na jednostki fizyczno-geograficzne jest to pogranicze dwóch wysokiej rangi jednostek: Prowincji Niżu Środkowoeuropejskiego i Prowincji Niżu Zachodnioeuropejskiego.

Puszcza jest podzielona granicą państwową na dwie części. Część wschodnia leżąca na terenie Białorusi zajmuje powierzchnię około 876 km², część zachodnia Puszczy leżąca na terenie Polski zajmuje powierzchnię 624 km².

Obecnie w skład obszaru leśnego, zwanego Puszcza Białowieską, wchodzi też lasy stanowiące dawniej odrębne jednostki: w części białoruskiej — Puszcza Swisłocka przylegająca od strony północno-wschodniej i resztki dawnej Puszczy Szereszewskiej przylegająca od strony południowo-wschodniej, w części polskiej natomiast jest to przylegająca od strony północno-zachodniej Ładzka Puszcza — obecnie obręb Ładzka Puszcza należący do nadleśnictwa Browsk.

PODZIAŁ NA KATEGORIE UŻYTKOWANIA I NA JEDNOSTKI ADMINISTRACYJNE

W polskiej części Puszczy Białowieskiej wyróżniają się trzy kategorie terenów o różnym statusie:

1. lasy gospodarcze (produkcyjne) z rezerwatami,
2. Białowieski Park Narodowy,
3. tereny rolnicze i zabudowane.

Pod względem administracyjnym teren Puszczy należy do 4 gmin: Białowieży, Narewki, Hajnówki i Dubicz Cerkiewnych.

Lasy należące do Lasów Państwowych wraz ze znajdującymi się na ich terenie rezerwatami według stanu na 31.12.1991 roku zajmują 56 575,99 ha, Białowieski Park Narodowy — 5 346,44 ha oraz inne lasy stanowiące własność państwa — 473,15 ha. Razem stanowi to 62 395,58 ha.

i Rezerwat Pokazowy Żubrów. Do Białowieskiego Parku Narodowego należą też wszystkie żubry żyjące na terenie całej polskiej części Puszczy.

Wschodnia część Puszczy leżąca w granicach Białorusi, zajmująca powierzchnię 87 600 ha, w 1991 roku uzyskała status parku narodowego. Leży on na terenie dwu województw: brzeskiego, obejmującego zdecydowaną większość Parku i grodzieńskiego obejmującego niewielką część północną.

PUSZCZA BIAŁOWIESKA NA TLE LASÓW EUROPY

Zasadniczymi cechami wyróżniającymi Puszcę Białowieską w stosunku do lasów Polski i Europy są:

1. Wysoki stopień naturalności, duża zwartość i rozległość kompleksu leśnego oraz występowanie na jego terenie wszystkich głównych siedlisk leśnych spotykanych na obszarze środkowej Europy od skrajnie ubogich do wybitnie żyznych i od skrajnie suchych do bagiennych;

2. Obecność dużych powierzchni dorodnych starych drzewostanów naturalnego pochodzenia stanowiących cenną bazę genetyczną dla leśnictwa. Odnawianie drzewostanów odbywa się wyłącznie materiałem pochodzącym z Puszczy;

3. Użytkowanie z zastosowaniem różnych typów rębni zupełnie naturalnych drzewostanów i tworzenie pierwszego pokolenia lasów odnawianych sztucznie. Istnieje więc specyficzna na niżu europejskim sytuacja, gdzie można śledzić ekologiczne, genetyczne i biocenotyczne skutki rębnego użytkowania lasów i zamiany ich sztucznymi drzewostanami, bardziej jednorodnymi pod względem wieku i składu gatunkowego;

4. Obecność w warunkach niżu europejskiego pełnego inwentarza dużych ssaków żyjących w warunkach naturalnych (żubr, łось, jeleni, sarna, dzik, wilk, ryś);

5. Stosowanie w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat różnych zasad zagospodarowania lasów i zagospodarowania łowieckiego, przy tym zdecydowanie odmiennych w obu częściach Puszczy;

6. Strefowy układ reżymu ochronnego i stopnia naturalności ekosystemów od zupełnie naturalnych, a nawet pierwotnych podlegających ścisłej ochronie, przez pierwsze pokolenie lasów powstałych w wyniku sztucznego odnowienia zrębów z siecią rezerwatów leśnych, do sztucznych monokultur na glebach porolnych na obrzeżach Puszczy.

Poza tym o specyfice Puszczy Białowieskiej decydują:

1. Duże bogactwo flory i fauny oraz wielka różnorodność zbiorowisk roślinnych;

2. Położenie na pograniczu Europy Środkowej i Europy Wschodniej i występowanie obok siebie wielu przyrodniczych elementów zachodnio- i wschodnioeuropejskich;

3. Położenie na wododziale europejskim, na terenie płaskim, z czego wynika duże znaczenie na tym terenie czynnika wody i jego duży wpływ na warunki siedliskowe i na funkcjonowanie ekosystemów;

4. Zbudowanie na północnym obrzeżu Puszczy, w dolinie Narwi dużego (3 250 ha) zbiornika retencyjnego, co stwarza nowy element w systemie hydrologicznym Puszczy;

5. Oddalenie od większych źródeł emisji toksycznych pyłów i gazów;

6. Obecność parku narodowego podlegającego ścisłej ochronie od 70 lat o dużej koncentracji badań naukowych oraz sieci rezerwatów częściowych;

7. Obecność dużego ruchu turystycznego, koncentrującego się na kilku niewielkich powierzchniach, co pozwala śledzić oddziaływanie turystyki na przyrodę Puszczy;

8. Stosunkowo wysoki stopień poznania głównych elementów fizjografii Puszczy i jej historii;

9. Funkcjonowanie na terenie całej Puszczy monitoringu stanu przyrodniczego środowiska;

10. Istnienie czterech placówek badawczych z liczną kadrą naukową o wysokich kwalifikacjach, dysponujących bogatymi materiałami dokumentacyjnymi, bibliotekami i własnymi wydawnictwami oraz zbiorami flory i fauny, dobrą bazą lokalową i wyposażeniem mogącym służyć pomocą również badaczom z innych ośrodków naukowych;

11. Obecność technikum leśnego, co ułatwia przenoszenie wyników badań do praktyki leśnej.

GOSPODARKA LEŚNA W ZAGOSPODAROWANEJ CZĘŚCI PUSZCZY

Niepowtarzalne walory przyrodnicze Puszczy Białowieskiej wymagają szczególnej ochrony. Konieczność takiej ochrony była dostrzegana od dawna. Wyrazem tego było między innymi dążenie leśników do nadania Puszczy specjalnego statusu. Dążenia te zostały jednak tylko częściowo uwzględnione w zarządzeniu Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego z 30.01.1975 roku określającym „Podstawowe zasady prowadzenia gospodarki leśnej na terenach Puszczy Białowieskiej”. Zgodnie z tymi zasadami „podstawową funkcją lasu Puszczy jest produkcja wysokowartościowego drewna, powiązana z koniecznością zachowania wyjątkowego środowiska przyrodniczego, wyróżniającego się różnorodnością i żyznością siedlisk leśnych oraz bogatą różnogatunkową strukturą znacznych części naturalnych drzewostanów...”. „Funkcje produkcyjne winny być zharmonizowane z doniosłymi funkcjami Puszczy w zakresie kultury, dydaktyki i turystyki”. W dążeniu do realizacji tego celu zostały przyjęte dla głównych gatunków drzew wyższe wieki rębności niż w poprzednich okresach, a mianowicie: dla sosny 140 lat, dla świerka 120 lat, dla dębu od 160 (na siedliskach borowych) do 200 lat (w lasach mieszanych) i 240 lat (w lasach i olsach jesionowych).

Jakkolwiek wprowadzenie dla Puszczy Białowieskiej odrębnych zasad zagospodarowania stanowi pewien postęp w ochronie jej przyrodniczej substancji, to jednak nie eliminuje całego zespołu niekorzystnych zjawisk: zrębów i związanego z tym szybko postępującego procesu synantropizacji (SOKOŁOWSKI 1972), upraszczania struktury drzewostanów, ubożenia ich składu gatunkowego i genetycznej różnorodności, której wartość dla intensyfikacji przyszłej gospodarki leśnej może znacznie przekraczać wartość pozyskanego drewna.

Stosowany w Puszczy poza parkiem narodowym zrębowy system zagospodarowania lasu i sztuczne odnawianie zrębów jednym, dwoma, rzadziej trzema gatunkami powoduje zubożenie składu gatunkowego drzewostanu

i ujednolicenie jego wieku i struktury, eliminuje ze składu drzewostanu wiele gatunków występujących w zbiorowiskach naturalnych. Również w trakcie zabiegów pielęgnacyjnych są usuwane tak zwane gatunki „niepożądane”, jak iwa, osika, brzoza, grab, które wchodzą spontanicznie z samosiewu do odnawianych drzewostanów.

Gatunki drzewiaste w znacznym stopniu kształtują środowisko leśne — mikroklimat wnętrza lasu, warunki świetlne, warunki siedliskowe — i tym samym kształtują skład gatunkowy biocenoz. Ujednolicenie składu gatunkowego i struktury drzewostanu eliminuje różnorodność oddziaływania drzew różnych gatunków na warunki glebowe (jak wilgotność, pH i inne) i tym samym na skład roślinności pod nimi.

Zrębowy system zagospodarowania lasu zmniejsza też różnorodność roślinności przez likwidację charakterystycznej dla lasu naturalnego mozaikowości runa powodowaną drobnopowierzchniowym zróżnicowaniem siedlisk przez mikrorelief tworzony, na przykład, rozrastaniem się systemów korzeniowych drzew (w łęgu jesionowym) mozaikowatym układem kęp i dolinek (ols, grąd murszowy, bór mieszany bagienny). Zrębowy system zagospodarowania lasu stymuluje też proces synantropizacji zbiorowisk leśnych. Zręby zarówno zupełne, jak i gniazdowe są miejscem, gdzie 2–3 lata po zrębie wykształcają się bogate gatunkowo zbiorowiska porębowe złożone w znacznej mierze z gatunków synantropijnych.

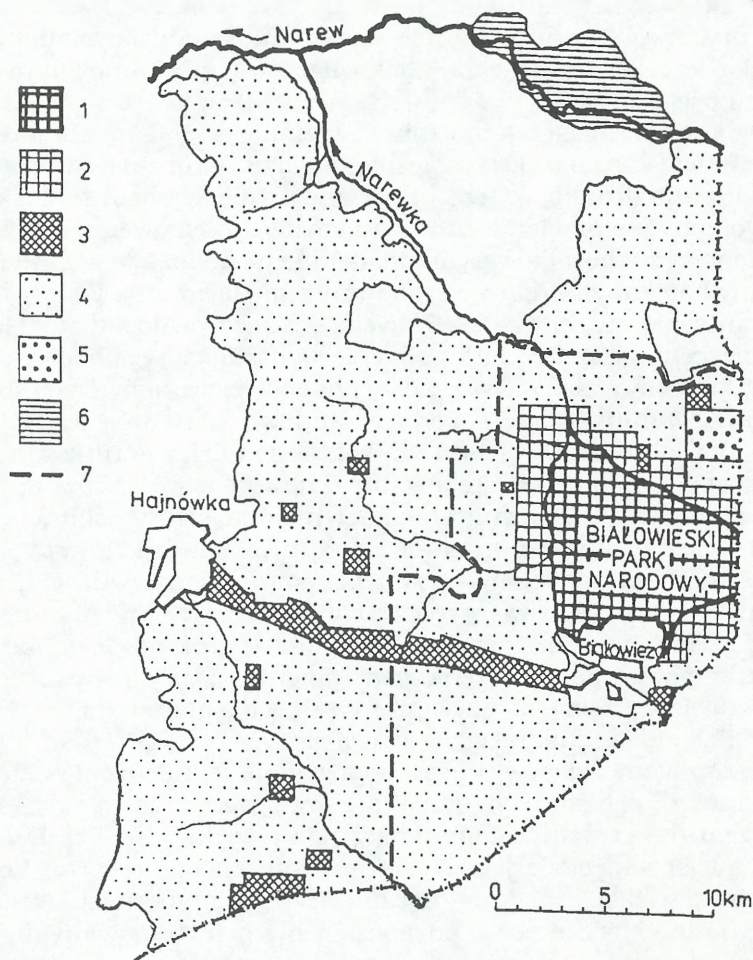
Procesowi synantropizacji sprzyja rozbudowa sieci dróg leśnych, których pobocza stanowią dogodne miejsca dla kolonizacji przez gatunki obce dla flory Puszczy. Rozpowszechnienie zrębów na terenie całej Puszczy powoduje, że roślinność porębowa jest obecnie stałym elementem szaty roślinnej.

Gęsta i wciąż rozbudowywana sieć dróg niezbędnych do wywozu drewna ciężkim sprzętem samochodowym zmienia kierunki spływu wód, zakłócając naturalny układ stosunków wodnych. Sprzyja też rozprzestrzenianiu się nowych dla Puszczy gatunków roślin i zwierząt. Przygotowywanie powierzchni zrębowych do odnowienia powoduje naruszenie naturalnej struktury gleby ukształtowanej w ciągu tysiącleci. Również używanie ciężkiego sprzętu do zrywki drewna powoduje daleko idące zmiany właściwości gleby.

Zagospodarowanie lasów Puszczy powoduje odmłodzenie drzewostanów i eliminowanie z nich starych drzew stanowiących przestoje przekraczające swym wiekiem nawet podniesione maksymalne wieki rębności. Dzieje się tak również w miejscach, gdzie jest stosowany system bezzrębowy. Powoduje to zubożenie środowiska leśnego o znaczną liczbę specyficznych mikrosiedlisk tworzonych przez stare drzewa odznaczające się rozbudowanymi koronami, głęboko splekaną korą porośniętą epifitycznymi mchami, porostami i glonami. Każde takie drzewo jest środowiskiem życia dla około tysiąca gatunków zwierząt, roślin, mikroorganizmów. Eliminacja tych drzew ze środowiska leśnego zuboża ekosystem o taką liczbę gatunków obniżając jego bioróżnorodność i sprawność funkcjonowania całego przyrodniczego układu Puszczy Białowieskiej. Wiele gatunków epifitycznych mchów i porostów występuje tylko na starych drzewach. Eliminowane są też martwe drzewa stanowiące środowisko życia wielu gatunków roślin i zwierząt.

DOTYCHCZASOWY SYSTEM KONSERWATORSKIEJ OCHRONY PRZYRODNICZYCH WALORÓW PUSZCZY BIAŁOWIESKIEJ

Na terenie Puszczy Białowieskiej występują obiekty chronione różnej kategorii (rys. 2):

Rys. 2. Ochrona przyrodniczych walorów Puszczy Białowieskiej.

1 — ścisły rezerwat Białowieżskiego Parku Narodowego, 2 — otulina Parku Narodowego, 3 — rezerваты częściowe na terenie zagospodarowanej części Puszczy, 4 — lasy gospodarcze, 5 — glebowa powierzchnia wzorcowa, 6 — zbiornik Siemianówka, 7 — granica projektowanego powiększenia parku narodowego z 1982 roku.

1. Białowieżski Park Narodowy podlegający ochronie ścisłej na powierzchni 4 747 ha. Stanowi to 7,6% powierzchni leśnej Puszczy. Jest to najcenniejszy przyrodniczy obiekt leśny na niżu Polski. Projektuje się powiększenie ścisłego

rezerwatu Białowieskiego Parku Narodowego o kilkaset hektarów z włączeniem w jego granice fragmentów dolin rzek Narewki i Hwoźnej;

2. Sieć 13 rezerwatów na terenie zagospodarowanej części Puszczy o łącznej powierzchni 2 332 ha, obejmujących dobrze zachowane fragmenty Puszczy ze zbiorowiskami leśnymi słabo reprezentowanymi na terenie Parku Narodowego lub nie występującymi wcale w jego granicach.

3. Pomniki przyrody w liczbie 730. Są to głównie drzewa o znacznym wieku i wymiarach;

4. Strefy ochronne gniazd dużych ptaków drapieżnych oraz bociana czarnego. Strefy ochrony ścisłej obejmują teren w promieniu 200 metrów od gniazda, a ochrony częściowej — w promieniu 500 m. Na terenie Puszczy zinwentaryzowano 175 gniazd.

Cały obszar Puszczy Białowieskiej oraz teren między Ładzką Puszczą i obrębem Browsk jest objęty ochroną jako obszar krajobrazu chronionego Puszczy Białowieskiej. Projektuje się objęcie całej Puszczy ochroną na prawach parku krajobrazowego. Dokumentacja parku krajobrazowego jest już opracowana.

KONIECZNOŚĆ POWIĘKSZENIA BIAŁOWIESKIEGO PARKU NARODOWEGO

Białowieski Park Narodowy został włączony przez UNESCO do światowej sieci rezerwatów biosfery. Ponadto na III Posiedzeniu Komitetu UNESCO do spraw Światowego Dziedzictwa Ludzkości odbytym w Kairze i LukSORze w dniach 22–26 października 1979 roku Białowieski Park Narodowy został wpisany na Światową Listę Dziedzictwa Kulturalnego i Przyrodniczego. Lista została sporządzona na podstawie konwencji uchwalonej podczas Konferencji Genewskiej w 1972 roku.

Park Narodowy o powierzchni 4747 ha obejmuje tylko niewielką część Puszczy. W związku z tym brak jest w jego granicach bardzo wielu gatunków roślin i zwierząt występujących w całej Puszczy, jak również wielu typów zbiorowisk roślinnych. Świadczą o tym wyniki badań niektórych składników Puszczy Białowieskiej. I tak na przykład ze 113 zespołów roślinnych stwierdzonych na terenie całej Puszczy Białowieskiej (FALIŃSKI 1967) w Białowieskim Parku Narodowym występuje ich tylko 40 (SOKOŁOWSKI 1979). Z tego aż 7 zespołów leśnych rozprzestrzenionych w Puszczy, występuje w Parku Narodowym tylko fragmentarycznie. Są to przede wszystkim bory sosnowe: *Vaccinio vitis-idaee-Pinetum*, *Vaccinio uliginosi-Pinetum*, bór świerkowy torfowcowy *Sphagno girgensohnii-Pinetum*, trzcinnikowo-sosnowy bór mieszany *Calamagrostio-Pinetum*, dąbrowa *Potentillo albae-Quercetum*, łęg olszowo-świerkowy *Piceo-Alnetum* (SOKOŁOWSKI 1979).

Granice Białowieskiego Parku Narodowego nie obejmują też większych rzek puszczańskich stanowiących istotny charakterystyczny element przyrody Puszczy. W związku z tym poza Parkiem Narodowym znajduje się też duża grupa zbiorowisk wodnych i zasiedlająca puszczańskie wody fauna. Z około 900 gatunków roślin naczyniowych występujących w Puszczy (FALIŃSKI 1977) w Białowieskim Parku Narodowym rośnie tylko 480 (SOKOŁOWSKI 1981c). Z 286 gatunków porostów stwierdzonych na terenie polskiej części Puszczy w Parku Narodowym żyje tylko 186 gatunków (CIEŚLIŃSKI i TOBOLEWSKI 1988). Ze 108

gatunków z nadrodziny motyli *Papilionoidea* i *Hesperioidea* występujących w polskiej części Puszczy Białowieskiej na terenie Białowieskiego Parku Narodowego stwierdzono zaledwie 28 gatunków (26%), (KRZYWICKI 1967). Również w grupie kózkowatych *Cerambycidae*, brak jest w Parku Narodowym wielu gatunków spotykanych na terenie Puszczy (GUTOWSKI 1988). Podobnie DĄBROWSKI (1983) na podstawie przeprowadzonych badań motyli Puszczy Białowieskiej stwierdza niedostateczną reprezentatywność motyli występujących w Parku Narodowym w stosunku do lepidopterofauny i postuluje utworzenie w południowej części Puszczy Białowieskiej rozległej strefy ochronnej dla *Lepidoptera*. Dotyczy to zapewne również wielu innych grup zwierząt i roślin, których rozmieszczenie nie zostało jeszcze dokładnie zbadane. Powierzchnia Parku Narodowego jest mniejsza od areалу osobniczego wielu gatunków drapieżnych ptaków. W obecnych granicach Parku Narodowego nie chroni między innymi miejsc lęgowych wielu gatunków ptaków rzadkich w Europie, jak sowy błotnej, puchacza i innych. Również w odniesieniu do większych ssaków, jak żubr, łось, wilk, ryś, bóbr, wydra mały teren Parku nie może spełnić pełnych potrzeb biocenotycznych.

Obecnie cały teren Białowieskiego Parku Narodowego jest w zasięgu diaspor przenoszonych ze zrębów zakładanych w zagospodarowanej części Puszczy. Miejscami zręby dochodzą prawie do granicy Parku Narodowego, wskutek tego nawet w najbardziej centralnej części Parku w miejscu wiatrołomów spotyka się takie gatunki, jak starzec leśny *Senecio silvaticus*, starzec wiosenny *Senecio vernalis*, przymiotno kanadyjskie *Erigeron canadensis*, ostrożeń lancetowaty *Cirsium lanceolatum*, ostrożeń polny *Cirsium arvense*, mlecch polny *Sonchus arvensis* i wiele innych (SOKOŁOWSKI 1981b). Przed 60 laty niektóre z tych gatunków były bardzo rzadkie. I tak na przykład PACZOSKI (1930) opisując roślinność zrębów z czasów pierwszej wojny światowej wymienia *Senecio silvaticus*, *S. vernalis*, *Erigeron canadensis* zaledwie z jednego stanowiska. Obecnie gatunki te występują masowo na każdym zrębie. Pewne polepszenie sytuacji nastąpiło w związku z utworzeniem otuliny Parku Narodowego (KUJAWIAK 1981). Objęła ona przylegający do Parku od strony południowej pas gruntów użytkowanych rolniczo i nieużytków szerokości od 150 do około 500 m oraz pas lasu szerokości 1000 do 1500 m. Utworzenie otuliny było zabiegiem niezbędnym, ale niewystarczającym dla trwałego zabezpieczenia przyrodniczych elementów Puszczy Białowieskiej.

Z dziesięciolecia na dziesięciolecie pojawiają się w Puszczy nowe gatunki roślin (SOKOŁOWSKI 1967, 1970). Niektóre z nich po kilku latach giną, inne natomiast szybko rozprzestrzeniają się, wkraczając nawet do naturalnych zbiorowisk leśnych. Przykładem tak ekspansywnego gatunku jest niecierpek drobnokwiatowy *Impatiens parviflora*, który przed 20 laty był notowany na dwu stanowiskach w Hajnówce, a obecnie już w okolicy Białowieży.

Istnieje więc duża rozbieżność między międzynarodową rangą Puszczy Białowieskiej, jej światową popularnością, a sposobem ochrony jej przyrodniczych zasobów (SOKOŁOWSKI 1981a).

W stosunku do wielu parków narodowych uświadomiono już konieczność zwiększenia ich powierzchni. I tak, Bieszczadzki Park Narodowy z 5 725 ha został zwiększony w 1991 roku do 27 064 ha, Roztoczański z 4 548 ha do 7 811 ha,

Poleski z 4813 ha do 9433 ha. W przygotowaniu jest powiększenie parków: Babiogórskiego i Drawieńskiego.

Uwzględniając sytuację przyrodniczą Puszczy Białowieskiej w 1982 roku został opracowany projekt powiększenia Białowieskiego Parku Narodowego (SOKOŁOWSKI 1983). Przewidywał on rozszerzenie granic Parku tak, by przebiegające w nim procesy na poziomie ekosystemów mogły przejawiać się w sposób pełny. Projekt ten przewidywał zwiększenie powierzchni Parku do około 18000 ha, co stanowiłoby około 34% powierzchni Puszczy znajdującej się w granicach Polski. Dzięki temu pod ochroną znalazłyby się te części Puszczy, które zachowały jeszcze liczne fragmenty naturalnych lasów i gospodarczo cennych drzewostanów, zawierające między innymi elementy flory i fauny nie występujące w Parku Narodowym.

W granicach powiększonego Parku Narodowego znalazłyby się 4 rezerwy: Gluszec, Wilczy Szlak, Pogorzelce, Wysokie Bagno oraz część Rezerwatu Krajobrazowego i glebowa powierzchnia wzorcowa. Park Narodowy objąłby też główną ostoję żubrów oraz rezerwy hodowlane żubrów i tarpanów. Złagodziłoby to wydatnie konfliktową sytuację między potrzebami gospodarki leśnej a ochroną żubra, dla którego Puszcza Białowieska musi stanowić trwałą ostoję.

Część powiększonego Parku Narodowego o powierzchni około 2500 ha według tego projektu powinna stanowić rezerwat ścisły. W ten sposób powierzchnia ścisłego rezerwatu osiągnęłaby około 7250 ha. Pozostała część Parku Narodowego o powierzchni około 10750 ha stanowiłaby rezerwat częściowy zagospodarowany, jak wszystkie inne parki narodowe Polski (rys. 2.).

Ścisły rezerwat objąłby dolinę rzeki Hwoźnej na całej jej długości oraz dolinę rzeki Narewki na odcinku od Polany Białowieskiej do miejsca położonego 1 km na północ od ujścia Hwoźnej oraz dotychczasową otulinę Białowieskiego Parku Narodowego w obrębach: Browsek, Narewka i Zwierzyniec oraz oddziały 104, 105, 106, 130, 131 obejmujące między innymi jedną z rozleglejszych i stosunkowo dobrze zachowanych powierzchni borów sosnowych z całą serią ekologiczną od boru bruszniczowego przez bór czernicowy (wilgotny) do boru bagiennego. Do rezerwatu ścisłego miał być włączony również oddział 161 obejmujący jedną z rozleglejszych w Puszczy powierzchni olsów. Włączenie tych terenów do rezerwatu ścisłego miało zagwarantować między innymi ochronę wydry i bobra, a także głuszca, gadożera, żurawia i innych. Należy podkreślić, że Wojewódzki Komitet Ochrony Przyrody już jesienią 1975 roku zaakceptował projekt włączenia do Parku Narodowego całej doliny Hwoźnej.

Powiększenie powierzchni Parku Narodowego nie zmniejsza jednak znaczenia całej Puszczy Białowieskiej w zachowaniu przyrodniczych walorów tego najcenniejszego w kraju i w środkowej Europie kompleksu leśnego.

Projekt ten pozytywnie zaopiniowany przez Radę Naukową Białowieskiego Parku Narodowego i Wojewódzki Komitet Ochrony Przyrody nie został zaakceptowany przez administrację Lasów Państwowych.

Ponieważ jednak stan ochrony przyrodniczych elementów, charakterystycznych dla Puszczy jest niewystarczający, powstał projekt pewnego tymczasowego rozwiązania kompromisowego, polegającego na włączeniu do Parku Narodowego całych dolin rzek stanowiących granice Parku i utworzenie rezerwatu częściowego na powierzchni około 2500 ha obejmującego lasy przylegające od północy

i zachodu. Celem projektowanego rezerwatu byłoby stworzenie strefy ochronnej ochraniającej teren Parku Narodowego podlegającego ochronie ścisłej przed niekorzystnymi zjawiskami wynikającymi z dość intensywnego użytkowania drzewostanów zagospodarowanej części Puszczy. Od strony zachodniej w granicach projektowanego rezerwatu występują stosunkowo dobrze zachowane grądy wilgotne i łągi jesionowo-olszowe, miejscami prawie pierwotne, z licznymi pomnikowymi drzewami. Od strony północnej obok dobrze zachowanych grądów wilgotnych duże powierzchnie zajmują olsy, łągi jesionowo-olszowe, bory świeże, bory wilgotne, bory bagienne, bory świerkowe torfowcowe. Rezerwat ten stanowiłby więc cenne uzupełnienie Parku Narodowego. Wraz z Białowiekim Parkiem Narodowym stworzyłby rozległy (ponad 7 tys. ha) zwarty obszar podlegający ochronie. W obszarze tym znajdują się również doliny rzek puszczańskich stanowiących charakterystyczny element przyrody Puszczy Białowieskiej. Dotychczas podlegały one ochronie tylko częściowo (SOKOŁOWSKI 1986).

Jednak i ten projekt spotkał się ze sprzeciwem administracji Lasów Państwowych.

W nowej sytuacji polityczno-gospodarczej ponownie podjęto w 1991 roku starania o powiększenie Białowieckiego Parku Narodowego i zwiększenia ochrony całej Puszczy Białowieskiej.

Optymalnym rozwiązaniem problemu ochrony przyrodniczych walorów Puszczy Białowieskiej byłoby objęcie granicami parku narodowego całej polskiej części Puszczy. Uwzględniając jednak ekonomiczny aspekt zagadnienia opracowano projekt takiego powiększenia, które pozwoliłoby objąć granicami parku narodowego najważniejsze elementy przyrody Puszczy nie występujące w Parku lub reprezentowane w stopniu niedostatecznym.

Projekt przewidywał więc powiększenie Parku o 6 053 ha, to jest do łącznej powierzchni 11 364 ha. Ochroną ścisłą miały być objęte doliny rzek z fragmentami przylegających lasów o łącznej powierzchni 517 ha, w tym powierzchnia leśna zajmuje 304 ha.

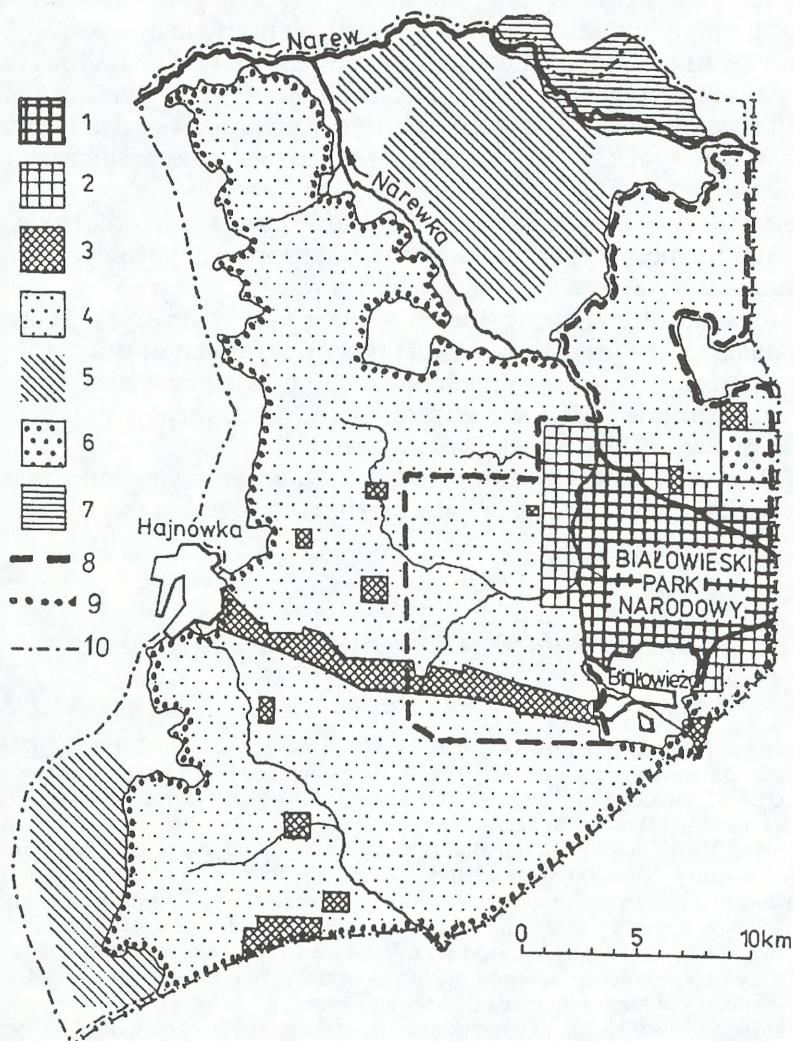
Również i w tym przypadku projekt spotkał się ze zdecydowaną negatywną postawą zarówno administracji Lasów Państwowych, jak i samorządu lokalnego.

PROJEKT REZERWATU BIOSFERY PUSZCZY BIAŁOWIESKIEJ

Pomimo tych różnych przeciwności, ze względu na wzrastające zagrożenie lasów powodowane zanieczyszczeniem środowiska, zespół złożony z przedstawicieli nauk leśnych, z udziałem botaników, zoologów, geografów, przystąpił w 1992 roku do opracowania projektu rezerwatu biosfery Puszczy Białowieskiej, który umożliwia stosowanie obok ochrony konserwatorskiej szerokiego zakresu ochrony czynnej.

Białowiecki Park Narodowy wpisany w 1977 roku na światową listę rezerwatów biosfery w obecnym stanie nie spełnia istotnych warunków stawianych obiektom tej kategorii. Rezerwat biosfery musi obejmować znaczną powierzchnię i odznaczać się strefowością reżymu ochronnego. W związku z tym został opracowany projekt rezerwatu biosfery obejmujący całą Puszcę Białowieską.

Według tego projektu ścisły rezerwat Białowieskiego Parku Narodowego ma być powiększony o około 700 ha obejmując odcinek lewobrzeżnej doliny Narewki i prawobrzeżną część doliny Hwoźnej oraz fragment lasu przylegającego do dolin rzecznych. W tych nieco powiększonych granicach rezerwat ścisły BPN stanowić ma strefę centralną rezerwatu biosfery. Strefę centralną ma otaczać rezerwat częściowy obejmujący całe dwa obręby: Browśk i Zwierzyniec oraz 4 oddziały z obrębu Narewka. Rezerwat ten stanowić będzie strefę buforową I (rys. 3.).

Rys. 3. Strefowy układ reżymu ochronnego w projektowanym rezerwacie biosfery.

1 — ścisły rezerwat przyrody Białowieskiego Parku Narodowego jako strefa centralnego rezerwatu biosfery, 2 — dotychczasowa otulina Parku Narodowego, 3 — rezerwaty, 4 — lasy, 5 — tereny z przewagą lasów prywatnych i młodników na glebach porolnych, 6 — glebowa powierzchnia wzorcowa, 7 — zbiornik Siemianówka, 8 — granica pierwszej strefy buforowej stanowiąca rezerwat częściowy, 9 — granica drugiej strefy buforowej stanowiąca las zagospodarowany, 10 — granica trzeciej strefy buforowej.

Pozostała część Puszczy obejmująca lasy gospodarcze z siecią rezerwatów ma stanowić strefę buforową II. Lasy gospodarcze tej strefy mają być zagospodarowane według specjalnych zasad opracowanych przez zespół leśników, według których „podstawowymi celami hodowli i ochrony lasów Puszczy są:

1. zachowanie ekosystemów leśnych w stanie zbliżonym do naturalnego oraz warunków ich naturalnej ewolucji;

2. ochrona różnorodności biologicznej naturalnych biocenoz pozostających w zgodności z biotopem dla zachowania ich bogactwa genetycznego;

3. restytucja metodami aktywnej hodowli i ochrony lasu naturalnego charakteru zniekształconych i zdegradowanych fragmentów zbiorowisk Puszczy z wykorzystaniem procesów sukcesji naturalnej;

4. wzmacnianie korzystnego wpływu Puszczy na środowisko przyrodnicze oraz harmonizowanie społecznego i gospodarczego rozwoju mezoregionu, jak również racjonalne wykorzystanie zasobów Puszczy”.

Strefę III stanowią przylegające do Puszczy lasy chłopskie z dużymi powierzchniami monokultur sosnowych na gruntach porolnych oraz tereny zagospodarowane rolniczo i tereny zurbanizowane.

Projekt przewiduje objęcie formułą rezerwatu biosfery przy współpracy z Białorusią całej Puszczy Białowieskiej po obu stronach granicy.

Przebieg granic poszczególnych stref i ich wielkość zostały uzgodnione między Radą Naukową Białowieskiego Parku Narodowego i przedstawicielami Lasów Państwowych i Instytutu Badawczego Leśnictwa.

W 1993 roku rozpoczęto prace nad szczegółowymi zasadami zagospodarowania poszczególnych stref rezerwatu biosfery.

THE BIAŁOWIEŻA FOREST AND ITS PROTECTION

Summary

The Białowieża Forest constitutes a coherent forest complex of about 1300 km². Its eastern part, belonging to Belarus, covers the area of 876 km², and since 1991 was established a National Park. The western, Polish part covers 624 km². Three categories of land management are distinguished in the Polish part of the Białowieża Forest: 1. The managed (exploited) forests, with nature reserves (570,049 km²), 2. the Białowieża National Park (53,46 km²) and 3. agricultural and built-up area.

The main features distinguishing the Białowieża Forest from other Polish and European forests are: 1. high level of nature conservation, coherence and extensiveness of the forest complex, and the presence of all main forest types of Central Europe; 2. presence of large areas of old natural stands, forming an important gene pool for forestry; 3. exploitation of completely natural stands, using various methods of cutting, and establishment of the first generation of replanted forest; 4. presence of the complete community of large mammals (European bison, elk, red deer, roe deer, wild boar, wolf, lynx) living in the European lowland conditions in the wild; 5. richness of flora and fauna, and great variety of plant communities; 6. transitional localisation between Central and Eastern Europe and presence of western and eastern European natural element close to each other; 7. localisation on the European watershed, on a flat terrain, with water playing an important role as a factor influencing site conditions and ecosystem functioning; 8. establishment in the Narew river valley of a large water reservoir (32.5 km²), at the northern border of the Forest, which is a new element in the hydrological system of the Białowieża Forest; 9. large distance from the sources of large emission of toxic dusts and gases; 10. presence of a network of the nature reserves, strictly protected for 70 years and subject to highly intensive scientific research (there are four well equipped scientific

centers with highly qualified staff, rich flora and fauna collections and libraries); 11. intensive tourism, concentrated in few restricted areas which allows to follow the influence of tourism on the Forest's nature; 12. system of the natural environment monitoring, covering the whole Białowieża Forest area.

In 1992, a team consisting of forest science representatives, botanists, zoologists, and geographers started to work out a project of enlargement of the biosphere reserve of the Białowieża Forest, which would make possible, apart from conservation, a wide use of active protection measures. The project envisages the formula of a biosphere reserve for the whole Białowieża Forest, at both sides of the border, in cooperation with Belarus Republic.

LITERATURA

- CIEŚLIŃSKI S., TOBOLEWSKI Z., 1988. Porosty (Lichenes) Puszczy Białowieskiej i jej zachodniego przedpola. *Phytocoenosis*, 1 (n.s.), 1-216.
- DĄBROWSKI J. S., 1983. Uwagi o stanie zagrożenia lepidopterofauny w parkach narodowych. Cz. IV. *Białowieżski Park Narodowy i Puszcza Białowieska*. Parki nar. Rez. przyr. 4, 2, 5-28.
- FALIŃSKI J. B., 1967. Przegląd zbiorowisk roślinnych Puszczy Białowieskiej i jej najbliższych okolic. *Materiały Zakł. Fitosocjol. Stos. U.W.* 20. ss. 20.
- FALIŃSKI J. B., 1977. Białowieża Primeval Forest. *Phytocoenosis* 6, 1-2, 133-148.
- GUTOWSKI J. M., 1988. Ocena stanu poznania kózkowatych (Coleoptera: Cerambycidae) parków narodowych i rezerwatów przyrody w Polsce. *Ochrona Przyrody* 46, 281-307.
- KRZYWICKI M., 1967. Fauna Papilionidae i Hesperoidae (Lepidoptera) Puszczy Białowieskiej. *Annales Zool.* 25, 1, 1-213.
- KUJAWIAK S., 1981. Otulina Ścisłego Rezerwatu Przyrody Białowieskiego Parku Narodowego. *Parki nar. Rez. przyr.* 2, 90.
- PACZOŚKI J., 1930. *Lasy Białowięży*. Poznań, Monogr. nauk. PROP. 1. ss. 575.
- SOKOŁOWSKI A. W., 1967. Nowi przybysze we florze Puszczy Białowieskiej. *Fragm. Flor. Geobot.* 13, 65-68.
- SOKOŁOWSKI A. W., 1970. Nowi przybysze we florze Puszczy Białowieskiej. Część II. *Fragm. Flor. Geobot.* 16, 251-253.
- SOKOŁOWSKI A. W., 1972. Gospodarcze użytkowanie lasu jako główny czynnik synantropizacji zbiorowisk leśnych. *Phytocoenosis* 1, 3, 211-216.
- SOKOŁOWSKI A. W., 1979. Przegląd zbiorowisk leśnych Puszczy Białowieskiej. *Sylvan* 4, 21-29.
- SOKOŁOWSKI A. W., 1981a. *Puszcza Białowieska w świetle potrzeb programu UNESCO „Człowiek i biosfera” (MAB)*. *Kosmos Seria A*, 30, 6, 579-581.
- SOKOŁOWSKI A. W., 1981b. *Flora roślin naczyniowych Białowieskiego Parku Narodowego*. *Fragm. Flor. Geobot.* 27, 1-2, 51-131.
- SOKOŁOWSKI A. W., 1983. Konieczność powiększenia Białowieskiego Parku Narodowego. *Parki nar. Rez. przyr.* 4, 2, 29-37.
- SOKOŁOWSKI A. W., 1986. *Kompromis w zakresie ochrony Puszczy Białowieskiej*. *Parki nar. Rez. przyr.* 7, 1, 17-20.